

KOGNITIVNE TEORIJE EMOCIJA

Tijekom 1940-ih i 1950-ih godina čuvstva su tretirana kao nagon ili jednodimenzionalna pobuđenost, a na njih se gledalo ili kao na uzročnu prethodnicu ili kao na varijablu koja posreduje između stimulirajuće okoline i ponašajne ili kognitivne reakcije (Duffy, 1962; Lindsley, 1951). Novija je konceptualizacija, na neki način i starija zbog svojih korijena koji su prethodili biheviorizmu, da čuvstvo proizlazi iz kognicije, tj. da pojedinac najprije evaluira osobno značenje onog što se događa, a tada ta evaluacija postaje kognitivna osnova za čuvstvenu reakciju. Naše je stajalište dosljedno kognitivno (Lazarus, 1966), ali smo se ustvari odmaknuli od kognitivne teorije stresa i suočavanja prema teoriji koja je dovoljno široka da zahvaća i čuvstva.

Ovo ćemo poglavlje započeti kratkim pregledom povijesti i sadašnjeg statusa kognitivno orijentiranih teorija čuvstava. Postavili smo tri cilja: prvo, želimo pokazati gdje smo bili u nedavnoj prošlosti; drugo, želimo ispitati pojmovne i istraživačke zadatke kognitivnih pristupa emocijama i treće, želimo istaknuti neka od postojećih nastojanja u izvršavanju tih zadataka. Nakon toga ćemo proširiti raspravu na složen odnos između kognicije i čuvstava i završiti raspravom o problemu redukcionizma.

Početne kognitivne formulacije

Nezadovoljstvo načelima smanjivanja napetosti kao osnove ljudske i životinjske prilagodbe postalo je očito tijekom 1950-ih i 1960-ih godina.

McClelland (1951, McClelland, Atkinson, Clark & Lowell, 1953), Harlow (1953) i drugi prikupili su nezaobilazne podatke koji pokazuju da se učenje i prilagodba ne mogu protumačiti nekim manjkom u tkivima koji izaziva, na primjer, glad i žeđ. Čak je i Freudova teorija nagona postala upitna. Možda je najdramatičniji i najutjecajni napad na pojam redukcije napetosti bila White-ova (1960) brižljivo razrađena analiza nedostataka tradicionalne teorije nagona, u kojoj je odbacio ideju da su djeca potaknuta na istraživanje, manipuliranje i pokušaje kontroliranja okoline samo glađu ili oralnom seksualnošću. Jedan od njegovih poznatih odlomaka o tome kako dijete uzima obrok hrane uključuje novi, kognitivno utemeljeni "poriv za ostvarenjem".

White kaže:

Kao prvo, postoje jasni signali da se tijekom hranjenja očekuje dodatno zabavljanje. Istražuje se pribor za jelo i prosuta hrana, tijekom hranjenja dijete se igra igračkama... Oko prve godine života pojavljuje se ono što Levy (1955) zove "bitkom za žlicu" . . . trenutak "kad dijete grabi žlicu iz majčine ruke i pokušava samo sebe hraniti." Na temelju Gesellova detaljnog opisa "rizičnog putovanja" žlice od tanjura do usta možemo biti sigurni da dijete u tom času nije motivirano povećanom oralnom gratifikacijom. Dijete dobiva više hrane ako pusti majku da ga hrani, ali ako to radi samo, dobiva više drugačijeg zadovoljstva - osjećaj učinkovitosti, a možda i početak osjećaja kompetencije. (str. 10)

U drugoj verziji ove teme Klein (1958) tvrdi da se nagon ne može primjereno definirati bez pozivanja na kognitivne procese:

Čini se mnogo ekonomičnijim ... misliti o nagonu kao o konstrukt koji, s jedne strane, označava "odnosni" proces, tj. značenja oko kojih se organizira selekcionirano ponašanje i pamćenje, iz kojih se tada razvijaju anticipacije, očekivanja i postavljaju ciljevi, te, s druge strane, na one procese koji prilagođavaju tu odnosnu aktivnost stvarnosti. Na taj se način nagon definira samo u terminima ponašajnih i misaonih produkata ... (str. 8-9)

Opisana komešanja kognitivne teorije motivacije i emocija također su dio povijesti ego psihologije, izdanka freudovskog razmišljanja koje se odmaklo od pojmova energije i ključajućeg kotla kao sile iza učenja i prilagodbe, dajući prvenstvo mišljenju kao ključnom svojstvu ljudskog živčanog sustava. Pojam nagona nije, međutim, bio napušten, već samo modificiran dodavanjem novih instinktivnih nagona kao što su mišljenje, rasuđivanje i znatiželja.

Takozvana kognitivna revolucija, u kojoj je kognicija zamijenila nagon kao glavni izvor ponašanja, trebala je za svoj razvoj više vremena, unatoč tome što su joj prethodnici bili "čistokrvni" kognitivisti Kurt Lewin, Fritz Heider i George Kelly.

Ono što je možda najzanimljivije u ranim kognitivnim pristupima emocijama jest da su ih predstavljale dvo-faktorske teorije u kojima je zadržan pojam nagona, izražen u terminima pobuđenosti, kojem je dodana kognicija. Slično kao što su White i Klein u svojim raspravama o motivaciji dodali pojmu nagona kogniciju. Prve primjere ove vrste kognitivnih formulacija emocija dali su Schachter (1966) i Mandler (1975). Temeljna ideja u osnovi njihovih teorija je da percepcija pobuđenosti autonomnog živčanog sustava, difuzno, generalizirano povećanje aktivnosti organa (npr. rada srca, krvnog tlaka), u interakciji s kognitivnom aktivnošću stvara doživljaj određenog čuvstva. Schachterova i Mandlerova verzija ove zamisli Williama Jamesa u velikoj se mjeri preklapaju, ali uz postojanje važnih razlika.

Čuvstvo je, prema Schachteru, percepcija pobuđenosti, koja dobiva naziv u skladu s raspoloživim kognitivnim i okolinskim informacijama. Eksperiment koji se najčešće citira kao demonstracija tog procesa (Schachter & Singer, 1962) pokazao je da injekcija epinefrina, koji izaziva difuznu pobuđenost autonomnog živčanog sustava, navodi neke ispitanike da se ponašaju i izjavljuju da su sretni, ako su u to vrijeme bili u socijalnom kontekstu u kojem su saveznici eksperimentatora glumili vedro raspoloženje, a druge, prema kojima su se saveznici ponašali na uvredljiv način, navodi da se ponašaju ljutito i izjavljuju da se tako i osjećaju. Drugim riječima, čuvstvene kvalitete poput sreće i srdžbe bile su jednostavno priručna objašnjenja za postojeću pobuđenost. Ta socijalna indukcija različitih emocija bila je naročito učinkovita kad ispitanici nisu dobili nikakva objašnjenja o načinu na koji će epinefrin djelovati na njihove tjelesne osjete, pa je za izazvane reakcije trebalo iznaći neku kognitivnu interpretaciju. Dobiveni rezultati čini se da su u suglasju sa Schachterovom definicijom emocija kao procesa putem kojeg se kognitivno označava doživljaj difuzne pobuđenosti.

I za Mandlera je pobuđenost autonomnog živčanog sustava nespecifična tjelesna reakcija koja, kao i kod Schachtera, čini pozornicu za emocionalnu reakciju čija kvaliteta ovisi o značenju koje se pridaje onom što se odgađa. Mandler (1975) kaže: "Tako pobuđenost određuje emocionalni ton određenoj kogniciji, a kognicija daje kvalitetu emocionalnom stanju" (str. 68).

Čini se da se ovo stajalište vrlo malo razlikuje od Schachterova, ali Mandler čini još dvije dodatne stvari. Prvo, on proširuje kognitivnu aktivnost, pripisujući joj mnogo više od pukog imenovanja, na analizu značenja situacije, što je više u skladu s kognitivnom procjenom. Drugo, on dopušta postojanje mogućnosti da pobuđenost može biti izazvana "analizom značenja, koje pretvara inače bezazlen podražaj u onaj koji funkcionalno potiče autonomni živčani sustav" (str. 68). Tako su za Mandlera autonomna pobuđenost i kognitivni proces koji određuje značenje bitni uvjeti za nastanak emocija. Štoviše, Mandler govori i o kontinuiranoj povratnoj vezi između reakcije i novih evaluacija koje mijenjaju originalnu procjenu.

Mandlerova interaktivna konceptualizacija pobuđenosti i kognitivne interpretacije, koja prihvaća da pobuđenost može biti potaknuta kognitivnom procjenom odnosa s okolinom, usmjerena je na jedno od glavnih ograničenja Schachterova kognitivnog stajališta o emocijama. Schachter ne govori o tome što izaziva autonomnu pobuđenost. U većini emocionalnih susreta postoji prilično jasan doživljaj situacije koja izaziva srdžbu ili situacije koja izaziva radost itd., pa tada i nije teško odlučiti o kakvoj se reakciji radi. Schachterovo tumačenje odnosi se na prvom mjestu na one situacije u kojima ljudi *ne znaju* zašto su uzrujani, ukratko, na izrazito nejasne kontekste. O ograničenjima Schachterove teorije raspravljalo se u kritikama koje su joj bile upućene i u izvješćima koja su govorila o neuspješnim pokušajima ponavljanja Schachterova i Singerova (1962) eksperimenta (npr. Kemper, 1978; Marshall & Zimbardo, 1979; Maslach, 1979; Plutchik & Ax, 1967). Neka su pak istraživanja podržala Schachterove nalaze (npr. Erdmann & Janke, 1978).

Naš je pristup više čisto kognitivan nego Mandlerov, a svakako više od Schachterova. Mi kažemo da osoba dolazi na poprište transakcije sa svojim vrijednostima, vjerovanjima, predanostima i ciljevima, što priprema pozornicu za pojavu nekog čuvstva, čineći osobu osjetljivom i spremnom da reagira na određene facete situacije. Schachter i Mandler govore, osim toga, o pobuđenosti uključenoj u emocije kao o generaliziranoj i difuznoj, a mi govorimo o specifičnim obrascima pobuđenosti u vezi s kognitivnom procjenom, kao što je to čitatelj zasigurno uočio u našoj raspravi o općenitosti i specifičnosti u 7. poglavlju.

Rasprava o ulozi povratnih informacija o autonomnoj pobuđenosti ima dugu povijest. William James je, na primjer, tvrdio da ta pobuđenost čini srž emocija, dok je Walter Cannon imao drugačije mišljenje. Jedan od najboljih pregleda te iscrpne i složene literature dao je Frijda (neobjavljeno). Kako bilo

da bilo, mi ističemo da su kognitivni procesi snažno uključeni, pa čak i nužni za nastanak emocionalnog stanja. Istraživanja dodatnih detalja i načela o tome kako se sve to odvija, dovest će do boljeg razumijevanja tih procesa.

Temeljne zadaće kognitivne teorije emocija

Koncepcijska pitanja kojima se svaka prava kognitivna teorija emocija treba posvetiti znatno se preklapaju s onima koja se odnose na kognitivne teorije stresa, suočavanja i prilagodbe. Ta pitanja uključuju dvije glavne zadaće. Prvo, treba specificirati intervenirajuće kognitivne i suočavajuće aktivnosti koje omogućuju prevođenje susreta s okolinom u kratkotrajne emocionalne reakcije i dugoročne ishode. O tim aktivnostima treba govoriti kao o procesima, kako bi u njih bile ugrađene ili uključene promjene tijekom pojedinačnog susreta i promjene u različitim vrstama susreta. Druga je glavna zadaća pomak od deskripcije prema uzroku i posljedicama, što treba postići specifikacijom varijabli ili uvjeta u kojima se pojavljuje svaka vrsta procjene, sa svojim emocionalnim posljedicama. U okviru ove zadaće treba odrediti i funkcionalnu povezanost između osobnih i situacijskih uzročnih prethodnika, procesa i ishoda. Nepotpuna je svaka kognitivna teorija emocija koja u izgradnji teorije zanemaruje ili preskače ove dvije glavne zadaće. Nužno je i razmotriti kako nastaju, kako se razvijaju i kako se tijekom života mijenjaju svojstva osobe koja su važna u nastanku individualno različitih reakcija.

Procjena i suočavanje

Načela o ulozi kognitivnih procesa u određenim čuvstvima postoje već dugo vremena, iako su češće bila implicitna nego eksplicitna. Tako se, na primjer, za agresiju, ili točnije rečeno za srdžbu, pretpostavljalo da ovisi o frustraciji i, u nešto kognitivnijoj varijanti, o percipiranoj namjeri onog drugog da pojedincu naštetiti, da ga povrijedi ili da mu ne da ono što mu pripada (pogledajte npr. Pastore, 1949). Slično tome, anksioznost je često bila karakterizirana kao emocija koja proizlazi iz percepcije neke buduće opasnosti u nejasnim i simboličkim okolnostima (pogledajte Lazarus & Averill, 1972). I depresija je dugo vremena bila interpretirana na različite načine: kao emocionalno stanje do kojeg dolazi nakon gubitka, a za koje je karakteristično beznade, ili kao srdžba prema nekom drugom koja se okrenula prema unutra, kako bi se na taj način

izbjegle bolne intrapsihičke ili društvene posljedice. Stoga moramo paziti da nam se ne pripíše tvrdnja da su kognitivni pristupi emocijama nešto novo u psihologiji. Upravo suprotno, takve su zamisli bile stoljećima u osnovi filozofsko-psiholoških shvaćanja emocija. Ono što je nedostajalo bila je kombinacija sustavnih nastojanja utemeljenih na teoriji, pomoću kojih bi bilo moguće specificirati kognitivne prethodnike emocija ili kognitivne popratne pojave emocija. Nedostajala su i empirijska istraživanja koja bi provjeravala te pretpostavke.

Danas postoji nekoliko ograničenih konceptualizacija u skladu s naznačenim stajalištima. Neke od njih su usmjerene na određene emocije, poput srdžbe (npr. Averill, 1982), tuge (Pareks, 1973), te zavisti i ljubomore (Hupka, 1981). Heider (prema navodima Benescha i Weinerja, 1982) spekulira u naznačenom pravcu o širem rasponu čuvstava, a Kemper (1978) predlaže niz načela o socijalnim interakcijama koje se interpretiraju ili procjenjuju u skladu s određenim društvenim vrijednostima koje uključuju status i odnose moći. Weiner, Russell i Lerman (1978, 1979; pogledajte i Weiner & Graham, u tisku) navode neke atribucije koje su u osnovi emocija vezanih uz postignuće, pa sustavno razmatraju čuvstva sa stajališta takvih atribucija. (Kasnije ćemo govoriti o tome kako se razlikuju atribucije i procjena.) I konačno, Beck (1971) je identificirao specifične kognicije koje izazivaju niz emocija, zadovoljivši time prvi zahtjev koji se postavlja pred kognitivnu teoriju emocija.

Teorija kognitivne procjene je, međutim, kao pristup emocijama nepotpuna. Sjetite se da, kad se dogodi neki emocionalni susret, dolazi do naglih promjena u odnosu s okolinom. Teorija procjene pokriva promjene do kojih dolazi kad osoba ima vremena za razmišljanje o onome što joj se događa i o vlastitim emocionalnim reakcijama. Treba, međutim, uključiti i suočavanje, koje djeluje na fizikalnu i socijalnu okolinu o kojima emocionalni odnos ovisi. Svaki proces suočavanja ima različite implikacije za čuvstva, ne samo s obzirom na to koliko se osoba uspješno nosi sa susretom sa stajališta samog problema, već i s obzirom na neposredno upravljanje emocijama pomoću odvrćanja pažnje ili kognitivnog suočavanja poput negiranja, udaljavanja i redefiniranja situacije. Mnoge od tih kognitivnih strategija suočavanja mijenjaju ili iskrivljuju procjenu kako bi došlo i do promjene doživljenih emocija. Tako, ako je prikazivanje vedrog, hipomaničnog ponašanja način neke osobe da se nosi s depresivnim osjećajem, tada kognitivna procjena depresije neće tumačiti samo izraženu emociju. Odluka, svjesna ili ne, da se bori protiv depresije suprotnim načinom ponašanja mora također biti uzeta u obzir.

Primjer depresije i hipomanije također sugerira da osoba može simultano donositi više od jedne kognitivne procjene, stvarajući tako obrazac podvojenosti ili ubrzane fluktuacije ili potiskujući jednu na uštrb druge. Mi smatramo da su stresne procjene rijetko potpuno dosljedne ili bez sukoba, što doprinosi teškoćama predviđanja emocionalnih reakcija bez osvrta na suočavanje.

Zadatak specificiranja procjena za svaku od emocija traži i vremensku perspektivu. Na primjer, ako želimo ili anticipiramo određene ishode i s njima u vezi doživljavamo određene emocije, kad se ti ishodi ostvare možemo utvrditi da oni nisu ono što smo željeli ili anticipirali, pa povodom toga doživljavamo druge emocije. Kognicije o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti uključene su u emocije poput anksioznosti, razočaranja, zadovoljstva, olakšanja, pa čak i srdžbe, te ih treba uzeti u obzir ako želimo shvatiti kako emocionalno strujanje prati promjenjivi odnos osoba-okolina.

Nekoliko se autora uhvatilo u koštac s tim problemom i došlo do zanimljivih teoretskih rezultata. Ortony i Clore (1981), na primjer, u svoju su kognitivnu analizu emocija ugradili, kako to oni zovu, ciljeve niske i ciljeve visoke razine. Ciljevi niske razine su uskog opsega i u službi ciljeva više razine, koji uključuju održanje opće dobrobiti. Razmotrite, na primjer, udaljeni cilj pojedinca koji želi postati liječnik s visokim primanjima, ugledom i humanim poslom koji ga ispunjava zadovoljstvom. Takav udaljeni cilj visoke razine uključuje brojne podređene ciljeve, koji se mogu zamisliti kao nužni koraci ili ciljevi niže razine, poput dobivanja dobrih ocjena na ispitima prije upisa na medicinski fakultet, uspješno upisivanje na medicinski fakultet, obavljanje stažiranja i dobivanje diplome, otvaranje privatne prakse, uhodavanje u obavljanje odabrane specijalizacije itd. Prijetnje ovim podređenim ciljevima sadrže emocionalni potencijal, jer ugrožavanje bilo kojeg od njih može ugroziti cilj više razine, kojeg bi se trebalo odreći ili promijeniti zbog opće dobrobiti.

Prema dobro utvrđenoj tradiciji teorije socijalnog učenja u kojoj se ljudsko ponašanje smatra interakcijom između vrijednosti i očekivanja, Ortony i Clore (1981) koriste očekivanja i ciljeve (vrijednosti) za predviđanje emocija. Tako tvrde da pozitivno očekivanje koje se nije ostvarilo dovodi do razočaranja, a ako ishod nije jasan, postojat će nada. Pozitivan ishod izazvat će zadovoljstvo. Slično tome, negativno očekivanje nakon kojeg slijedi negativni ishod dovodi do potvrđenih strahova (iako Ortony i Clore dosta neodređeno govore o tome koja će se emocija pojaviti). Ako je ishod pozitivan, osoba će doživjeti olakšanje. Ortonyeva i Cloreova formulacija tako uključuje dvije ključne ideje:

kognitivne procjene koje se osnivaju na očekivanjima, vrijednostima i realiziranim ishodima i napredovanje u vremenu, koje ide od anticipacije do ishoda.

Frijda (neobjavljeno) je također ambiciozno nastojao raditi u istom smjeru, uvodeći kognitivne procese pomoću levinijanskog naglaska na psihološkoj okolini, koju Frijda naziva "situacijska struktura značenja". Za Frijdu je situacija ono što se događa sa stajališta osobe, pa stoga uključuje sva svojstva osobe i okoline u tom određenom odnosu. Svako emocionalno iskustvo potječe iz druge situacijske strukture značenja, što je, ako zanemarimo upotrijebljene riječi, upravo ono što mi podrazumijevamo pod kognitivnom teorijom emocija. On raspravlja o tri vrste komponenti situacijske strukture značenja: "sržne komponente" koje situaciju čine emocionalnom, poput relevantnosti (usporedite s našim pojmom ulaganja i Ortonyevim i Cloerovim pojmom očekivanja cilja) i jasnoće; "sadržajne komponente", koje određuju kvalitetu emocije, poput mogućnosti kontrole, stupnja nesigurnosti i valencije, te "komponente objekta", tj. usmjerenost na sebe ili na nekog ili nešto drugo.

Scherer (1982, u tisku) predlaže još jednu kognitivnu teoriju emocija. Schererova analiza ima zanimljivo svojstvo serije u koracima, što on naziva "procjenjivanje podražaja", pri čemu određuje minimalni broj podražaja potrebnih za nastanak nekog čuvstva. U tim se provjerama procjenjuju informacije o nekoliko situacijskih faceta, među kojima su vrijeme, očekivanje, vjerojatnost i predvidivost *samog događaja*. *Procjene ishoda* uključuju ugodnost, relevantnost cilja i pravednost onog što se događa. *Atribucije uzročnosti* uključuju uzročnika, njegovu motivaciju i zakonitost, a uz *suočavanje* se ocjenjuje snaga osobe kojom može djelovati na događaj i nositi se s njegovim posljedicama. Za facetu nazvanu *usporedba događaja s vanjskim ili unutaršnjim standardima* procjenjuje se konformnost događaja u odnosu na kulturološke norme i njegova usklađenost s pravom ili idealnom slikom samog sebe. Te se informacije evaluiraju u nizu procjena podražaja, za koje se pretpostavlja da čine totalnu kognitivnu osnovicu za neku emociju određene kvalitete i intenziteta.

Leventhal (1980; Leventhal & Nerenz, 1983), koji su usredotočeni na emocije izazvane bolešću, također nude kognitivni model emocija u fazama, koje imaju mnogo zajedničkog s našom i drugim verzijama. Glavni procesi uključuju perceptivne reprezentacije, interpretaciju ili procjenu i suočavanje. Čuvstvo ulazi u fazi procjene ili interpretativnoj fazi, iako ono može povratnom spregom djelovati i iz faze suočavanja i njegovih učinaka.

I Epstein (1983a) predlaže teoriju koju bismo mogli nazvati kognitivna na sebe usmjerena teorija emocija, koja je izgrađena oko teme da ljudi razvijaju

teoriju o sebi, o svijetu i o pojmovima povezanim sa sobom i svijetom, a tada na temelju te teorije interpretiraju događaje u svom životu i doživljavaju emocije. Epsteinovo postupanje s procjenom je ograničenije od našeg. Procjena se ne smatra dijelom emocionalnog doživljavanja, ali je kritična u određivanju emocionalne reakcije. Tako neki proces može potaknuti čuvstvo poput srdžbe, ali na temelju toga kako osoba vidi ili priželjkuje mogućnosti reakcije koje su joj na raspolaganju, emocija se može promijeniti u nešto drugo, npr. tugu ili strah. Nama se čini da je to samo drugi način govorenja o sekundarnoj procjeni i suočavanju, kako mi to činimo u našoj kognitivnoj teoriji.

Kognitivne teorije emocija koje se pojavljuju i koje smo ilustrirali primjerima imaju slične pretpostavke o ulozi kognitivnih procesa, posebice evaluativnih poput kognitivne procjene, u generiranju emocionalne reakcije u nekom od susreta s okolinom. One su sve usmjerene na značenje, odnose i procese, te podložne u svakoj fazi povratnim informacijama i promjenama. Te teorije traže istraživačke nacрте koji uključuju ispitivanje pojedinačnih slučajeva, kao i normativna istraživanja, posebice u vezi s Epsteinom (1983), koji eksplicite traži da se u istraživanjima emocija uspoređuje osobu samu sa sobom, kao i s drugim ljudima. On traži i da se razmotri stabilnost reakcija i njihove promjene u povodu različitih okolinskih zahtjeva.

Ovaj posljednji prijedlog dovodi nas do druge glavne zadaće kognitivne teorije emocija, naime do ugrađivanja subjektivnog doživljaja i kognitivne aktivnosti osobe u okolinski kontekst i osobine ličnosti.

Uzročne prethodnice

Opisani sustavi mišljenja skloni su u svom načinu analiziranja faktora koji su prethodili stapanju objektivne i subjektivne okoline, pa se stoga samo u različitim stupnjevima udaljavaju od tautoloških definicija. Kad Epstein (1983), na primjer, govori o situacijskim varijablama kao prethodnicima, tada se bavi subjektivnom definicijom situacije koja uključuje društvene varijable poput odbijanja, dobivanja ljubavi i naklonosti, izloženosti napadima itd. S obzirom na prethodnice u ličnosti on ističe samopoštovanje, što je subjektivni pojam. Na sličan način Scherer govori o informacijama kao što su očekivanja, uzročne atribucije, konformnost s društvenim normama itd. Sve je to subjektivno definirano. Te varijable nisu prave prethodnice u smislu da omogućuju predviđanje procesa procjene, jer su već one same percepcije i procjene.

Radi li se tu o ozbiljnom ograničenju kognitivne teorije emocija, pitanje je za ozbiljnu raspravu. Moglo bi se čak raspravljati o tome može li objektivna okolina ikada biti uvrštena u jednadžbu koja se upotrebljava za predviđanje načina na koji osoba doživljava okolinu. Mi priznajemo dvojbenost tog pitanja. S jedne strane, pristajemo uz zamisao da će na kraju biti nužno razdvojiti faktore okoline na one koji ovise o subjektivnom doživljaju i one koji su neovisni o subjektivnom doživljavanju. Možda bi trebalo usporediti te dvije skupine faktora. S druge strane, s praktičnog stajališta čvrsto podupiremo mišljenje da se o emocionalnoj reakciji pojedinca može najviše saznati na temelju načina na koji taj pojedinac procjenjuje (i ponovno procjenjuje) ono što se događa, što je, dakako, subjektivni okvir.

Prethodnice čuvstava uključuju i ontogenetska razmatranja. Stajalište da kvaliteta i intenzitet emocija neke osobe ovise o načinu na koja ta osoba razmišlja o situaciji, znači da sposobnost osobe za doživljavanje određenih emocija ovisi o razini njena razumijevanja društvenih odnosa i njihova značenja za njenu dobrobit. Ovo gledište traži usmjeravanje pažnje na ono što znaju mala djeca i djeca koja rastu o svom socijalnom svijetu. Vjerojatno se srdžba i strah pojavljuju u razvoju ranije od složenih i simbolički utemeljenih čuvstava kao što su ogorčenje, krivnja ili zbunjenost (iako i srdžba i strah mogu izražavati vrlo složena i simbolička društvena i psihološka značenja). Određeni broj razvojnih psihologa počeo se baviti tim pitanjem. Među znanstvenicima koji su se bavili istraživanjem tog problema su Campos, Cicchetti, Cowan, Hesse, Hoffman, Kagan, Lewis, Sroufe i Weiner. Iako još nema mnogo informacija o kognitivnim odrednicama čuvstava kod male djece, porast zanimanja za to područje potiče ozbiljna istraživačka nastojanja, koja će povećati naše razumijevanje.

Atribucijska teorija

Sada moramo učiniti daljnji korak i razmotriti atribucijsku teoriju, koja također nudi svoj pristup emocijama, posebice u radu Weinerja i sur. (Weiner, u tisku; Weiner i sur., 1978, 1979, 1982; pogledajte i Heckhausen, 1982, i Russel, 1982).

Oslanjajući se na radove Heidera (1958), koji je smatrao da na socijalno ponašanje ljudi djeluju pojmovi koje oni imaju o uzročnosti, atribucijska teorija izrasla je u važno područje promišljanja, istraživanja i sukobljavanja u socijalnoj psihologiji. Weiner je atribucijsku teoriju proširio i na emocije, tvrdeći

da način na koji ljudi tumače svoje uspjehe i neuspjehe djeluje ne samo na njihova postignuća već i na osjećaje koje imaju nakon što su njihova nastojanja prestala. Netko, na primjer, može pripisati svoj uspjeh vanjskim faktorima poput sreće ili prirode samog zadatka, ili nutarnjim faktorima kao što su vlastita nastojanja ili sposobnost. Te različite atribucije tada utječu na emocionalne reakcije. Ove i druge atribucijske kategorije (npr. postojanje ili nepostojanje kontrole, stabilni i nestabilni uzroci) znatno su unaprijedile interpretacije emocionalnih reakcija.

Atribucije uzročnosti su hladne percepcije ili kognicije; to su samo tvrdnje o tome kako se stvari odvijaju. One su relevantne za emocije, ali nisu ekvivalentne kognitivnoj procjeni, koja ima i dodatnu dimenziju *značenja atribucije za dobrobit osobe*. Tako, ako sebi kažemo da je naš uspjeh posljedica sreće, to je kao atribucija samo navođenje jedne životne činjenice, ali kao procjena može biti ugrožavajuće bilo stoga što označava ovisnost o sreći, što je nepredvidivo, bilo stoga što umanjuje naš doprinos ishodu. Atribucija kojom se uspjeh tumači uložnim naporom ili ustrajnošću, a ne pripisuje sposobnosti, ili kojom se neuspjeh tumači pomanjkanjem sposobnosti, može kao procjena imati depresivno djelovanje, ako sumnjamo da ćemo ustrajnošću doći do uspjeha. Na isti način može i atribucija da je uspjeh posljedica superiorne sposobnosti biti prijeteća, ako sumnjamo u vlastitu sposobnost.

Naš pristup u kojem se značenje smatra važnim za dobrobit pojedinca u suglasju je s onim Kreitlera i Kreitlera (1975). Oni tvrde:

... stvaranje značenja ovisi o dva središnja pitanja: "Što to znači?" i "Što to znači meni ili za mene?"...U svrhu objašnjavanja tog pitanja čini se prikladnim postaviti ga i u nešto drugačijem obliku, poput: "Dira li me to uopće?", "Na koji način djeluje na mene?", "Odnosi li se to uopće na mene?", "Trebam li se zbog toga zabrinuti?", "Jesam li ja osobno uključen?", "Bi' li ja trebala biti uključena?", "Traži li se od mene neka akcija?", "Trebam li nešto učiniti ili ne?"... "U kom smislu to djeluje ili bi moglo djelovati na moje ciljeve, moje norme, moja vjerovanja o sebi i o okolini ili vjerovanja o bilo kojem aspektu okoline? Očito je formulacija: "Što to znači meni ili za mene?" samo oblik koji sažima različite varijante tog pitanja. (str. 77-78)

Čitatelj sigurno prepoznaje da je ovakvo opisivanje osobnog značenja točna kopija primarne i sekundarne procjene. Mi smo rekli da se primarna procjena odnosi na to je li osoba u neki događaj osobno uključena, ima li u

tome neki svoj ulog. Osobne vrijednosti, ciljevi i predanosti, kao i vjerovanja o sebi i svijetu prethodnici su takve uključenosti koja je bitna za doživljaj emocije. S druge strane sekundarna procjena ide dalje od pukog prepoznavanja uključenosti, pa se bavi pitanjem potrebne akcije ili mogućnostima akcije. Kad smo jednom uključeni u neko događanje, tada se više ne radi o hladnoj analizi ili atribuciji, već o uviđanju da može biti ugrožena naša dobrobit. Ta osobna uključenost je bez sumnje ono zbog čega su Sweeney, Shaeffer i Golin (1982) našli da depresivne osobe donose drugačije atribucije za negativne ishode koji su se dogodili drugim ljudima, a drugačije za negativne ishode koji su se dogodili njima samima. Treba ići dalje od pukih uzročnih atribucija i ispitati kako osoba vidi napade na svoj ponos, kako doživljava neispunjenje želja i očekivanja, osobne gubitke i slično, što su sve procjene osobnog značenja neke socijalne interakcije.

Istraživanje Diona i Earna (1975) ilustrira nepotpunost atribucijske teorije u odnosu na procjenu. Ispitanici su u njihovu istraživanju trebali izvršiti određeni zadatak koji je uključivao i protivnika, koji je ustvari bio eksperimentator. Od ispitanika u grupi "s predrasudama" bilo je traženo da svom protivniku daju osobne identifikacijske podatke, a među ostalim i etnički status (židovi). Za uzvrat, oni su dobili podatke o protivniku koji se identificirao kao kršćanin. Ispitanici u grupi "bez predrasuda" izmijenili su neke neodređene informacije koje nisu otkrivale ničiji etnički status. Svi su ispitanici bili obaviješteni da nisu uspjeli u postavljenom zadatku. Dion i Earn su našli da su ispitanici iz grupe s predrasudama doživjeli snažnije negativne emocije i veći stres. Autori o tome kažu:

Može se pretpostaviti da stresnost nekog događaja ovisi ne o njegovim intrinzičnim kvalitetama, već o individualnoj interpretaciji njegove štetnosti. Takav proces svakako je bio na djelu u ovom ispitivanju. Ispitanici iz uvjeta sa i bez predrasuda objektivno su bili stavljeni u identičnu situaciju u kojoj su se morali u usporedbi sa svojim protivnicima suočiti s ozbiljnim neuspjehom. Manipulacija predrasudama je, međutim, djelovala na njihovu procjenu neuspjeha. Prijetnja namjerne, religijske diskriminacije od strane navodnih protivnika, atribucija o postojanju predrasude vjerojatno je učinila doživljaj neuspjeha još više prijetećim. (str. 949)

Kao i u drugim ispitivanjima atribucija, Dion i Earn ne zahvaćaju proces procjenjivanja kao takav, već o njemu zaključuju na temelju određenog obras-

ca odnosa između onog što je prethodilo i onog što je uslijedilo, u ovom slučaju na temelju većeg stresa ispitanika kad su prepoznali značenje događaja za vlastitu dobrobit, što je ključni korak u procjeni.

Pojedinci moraju interpretirati atribucije s obzirom na njihovo osobno značenje u skladu s individualnim vrijednostima i predanostima. Ova dodatna interpretacija je ono što mi zovemo procjena i što generira emocije. Bez tog drugog koraka atribucijska teorija ne može biti osnova kognitivne teorije emocija, iako se bavi važnim izvorima informacija o susretima osoba-okolina na kojima se jasno temelji procjena.

Odnos između kognicija i emocija

Prema drevnoj tradiciji, koja nas vraća kroz srednji vijek i crkveno djelovanje sve do klasične Grčke, emocija (strast) odvaja se od kognicije (razuma) i motivacije (volje). Emocija se općenito smatrala primitivnom, uz implikaciju da su mišljenje i racionalnost poput Boga. Kao što Averill (1974) ističe, ne samo da to stajalište stvara rascijep između mišljenja i osjećanja, već ono održava sklonost ispitivanju emocija kao pojave koja se veže uz niže moždane centre.

Iako su u kognitivnim teorijama emocije dobile više mjesto, jer se smatraju produktom vrlo složene kognitivne aktivnosti, ostaje dojam da su, kao u davnim vremenima, kognicije, emocije i motivacija odvojeni entiteti koji djeluju jedni na druge. Razlike između tih pojmova suviše su oštre, a osoba opisana na temelju takve konceptualizacije je fragmentirana i nepotpuna. (Pogledajte srodnu raspravu u Arnheim, 1958, te razvojnu raspravu u skladu s Piagetom u Cowan, 1982.) Ostajemo s razbijenim likom osobe, kojoj se teško može pripisati neki integrirani psihološki sustav (pogledajte Lazarus i sur., 1982). Iako je stajalište prema kojem mišljenje prethodi osjećanju korak naprijed u razumijevanju stresa i čuvstava, jer smatra da su emocije usmjerene na značenje, još nam uvijek prijete opasnost ponavljanja konceptualnih pogrešaka iz povijesti zbog kojih su emocije i kognicije razmatrane kao odvojeni entiteti.

Iako mi smatramo kogniciju (značenja) nužnim uvjetom za nastanak emocije, konceptualna je pogreška tvrditi da emocije prethode mislima ili, obrnuto, da misli prethode emocijama. To nas tjera na razmatranje tipa ili-ili i pri-

siljava na upotrebu linearnih, jednosmjernih shema koje su u neskladu s onim što smo rekli o transakciji (pretpostavljajući, dakako, da transakcija vrijedi unutar osobe kao i između osobe i okoline). Uzročnost je dvosmjerna. Postoji, npr. duga povijest opsežnih i temeljitih istraživanja koja pokazuju da čuvstva često izazivaju poremećaj kognitivne aktivnosti (preglede i analize pogledajte u, na primjer, Basowitz i sur., 1955; Child & Waterhouse, 1953; Lazarus, 1966, Lazarus i sur., 1952; Sarason, 1972; Sarason, Mandler & Craighill, 1952). U novije se vrijeme ne smatra da emocije izazivaju poremećaj kognitivne aktivnosti, već da na nju djeluju na niz različitih načina, kao u istraživanjima pozitivnih emocionalnih stanja (npr. Isen, 1970; Isen & Levin, 1972; Isen, Shalcker, Clark & Karp, 1978; Isen, Wehner, Livsey & Jennings, 1965; Nasby & Yando, 1982; Wright & Mischel, 1982). Zbog toga ne možemo zanemariti čuvstva kao varijablu-prethodnicu odnosa kognicija-emocija. Postoji mnoštvo podataka (npr. Lazarus, 1966, 1980; Lazarus i sur., 1970; Weiner & Graham, u tisku) koji pokazuju da misaoni procesi oblikuju čuvstva. Zbog toga ne možemo zanemariti čuvstva kao varijablu ishoda u odnosu kognicija-emocije. Naše stajalište ističe ovaj posljednji obrazac.

Očito je pogrešno taj odnos smatrati jednosmjernom ulicom. Kao što smo već ranije istaknuli, opaženi smjer ovisi o mjestu ili času ulaska u proces koji se odvija. Tako, ako se čini da sekvenca počinje (1) mišlju, koju slijedi (2) čuvstvo, koje ponovno slijedi (3) misao, a mi smo započeli opažanje u točki (1), tada moramo utvrditi da kognicija prethodi, a u određenom smislu i određuje čuvstvo. Ako, međutim, započnemo u točki (2), tada moramo utvrditi da emocija određuje misao. Oba su načela, dakako, točna.

Druga je konceptualna pogreška zaboravljanje da iako se emocije i kognicije mogu teorijski razdvojiti, u prirodi su gotovo uvijek udružene ili sraštene. Srdžba se, na primjer, ne odnosi samo na određenu psihološku reakciju i izraženi ili zakočeni poriv za akcijom, već i na neprijateljske misli o nekom agensu iz okoline. Nema baš smisla smatrati, kao što to čini Epstein (1983a), da kognitivna procjena završava tamo gdje započinje prava emocija. Sasvim je jasno da se kognitivna aktivnost nastavlja i čini bitan dio emocionalne reakcije. Ustvari, kad prestanu ili se promijene kognicije vezane uz srdžbu, nestaje i čuvstvo srdžbe ili se mijenja u neko drugo čuvstvo. Fiziološka aktivnost može još neko vrijeme potrajati, ali se ne može kao takva smatrati srdžbom, već samo tjelesnim ostacima koji će nestati kad prestane čuvstvo srdžbe.